

A MAGYAR OKTATÓ MESE TÖRTÉNETE 1786-TÓL 1807-IG.

(Első közlemény.)

A magyar oktató mese (fabula, állatmese) irodalmára kétségtelenül nagy hatással volt a nyugateurópai, elsősorban a német és ennek közvetítésével a francia meseirodalom. Története nagy vonásokban megegyezik a német oktató mese történetével. A XVI. század első két, Aesopust utánzó meserője: Heltai és Pesti után a XVII. században nincs semmi nyoma nálunk a mesének. A XVIII. századi német oktató mese előzményei sem a XVII. században, hanem a XVI. század német meseirodalmában keresendők. Ekkor jelentek meg Erasmus Alberus (1534) és Burhard Waldis (1548) mesegyűjteményei. A XVII. század elején, mikor a német irodalomban az epikáé a vezető szerep, csak ügyetlen, parabolaszerű kísérletekre (Harsdörfer) akadunk. A század végén jelentkeznek először Aesopus, Phaedrus, La Fontaine és La Motte német nyelvű fordításai. Így tehát a szomszédos irodalmi élet a XVIII. század elejéig nem is gyakorolhatott hatást a magyar oktató mesére. A XVIII. század első felében, mondhatjuk, kialakul már a német oktató mese, s tetőfokát a század közepén éri el, mikor a kétféle mesetípus: a la fontaine-i (Gellertnél) és az aesopusi (Lessingnél) magas tökéletességre emelkedik. E mesék hatása nálunk csak a század utolsó évtizedeiben jelentkezik. Megtaláljuk a magyar mesék forrásai között, a legnagyobb német meseírók (Gellert, Lessing, Herder paramythionjai) mellett a kisebb meseírók (Hagedorn, Gleim, Lichtwer) műveit is és a francia szépirodalmi lapokban olvasható nevezetesebb francia írótól¹ származó meséket is.

Az oktató mese megjelenése a magyar irodalomban arra az időre esik, tehát, mikor már a szomszédos nyugati (német, francia) irodalmakban nagy kedveltséget, elterjedtséget és magas fokot ért el: 1767-ben jelent meg először magyar nyelvű mesegyűjtemény, *Aesopusnak száz ötven Meséi's Élete*. (Újabb kiadása 1774-ben Kolozsvárott *Aesopus' Meséi* címmel.)

¹ Dorat, Imbert, Florian.

Közvetetlen szomszédságunknál fogva a német irodalommal érintkezünk, s így a legelső munka, mely XVIII. századi nyugateurópai meseíró nyomán készült, nem a francia La Fontaine-nek, hanem a németek népszerű Gellertjének meséit ülteti át magyar nyelvre. Meséinek magyar fordítása: *Gellert Professornak Erköltös Meséi és Előbeszéllései*, magyarra fordította Kónyi János Strásamester. Pétsen Engel János betűivel 1776. E mesegyűjtemény előtti időből, az említett Aesopusfordítást kivéve, nem maradtak fenn eredeti vagy fordított mesék. De nem tudjuk mégsem elhinni, hogy elvéve ne írtak volna meséket Kónyi fordítása előtt is, ezek azonban kétségkívül kéziratban maradtak s elkallódtak.

KÓNYI fordítására az ösztönt egy társaság adta — hogy milyen, azt nem tudjuk — a melyben magasztalták a szép verseket.¹ És, bár ő nem hivatásos költő, »mindazonáltal — úgymond — az arany és ezüst darabot, azért, hogy a setétes földből pillog... el nem szokták vetni.«² Fordítása meglehetősen szolgálai, de látszik, hogy a német nyelvet alaposan ismeri. Természetesen nem tudja Gellert változatos formáit követni és átültetni. Versformája az alexandrinus. Ez kétségkívül francia és francziás iskolai hatás; a francia irodalom XVIII. századi oktató meséi is nagyrészt e formában készültek. A versformák történetével foglalkozók figyelmét itt egy érdekes jelenségre kell felhívunk. A köztudatban elfogadott tény, hogy Kisfaludy Sándor az első, a ki a »Himfy-versszak«-ot tudatosan alkotta. E versszak hypothetikus nyomait a königsbergi töredékben próbálják felfedezni; azután ráakadunk Szenczi Molnár Albert több zsolttárában is (p. o. »Mint a szép híves patakra« . . .), Ráday Pálnál, és Kisfaludy előtt még Ányos *Énekek könyvében*.³ Kónyi pedig Gellert 2-ik meséjében (*Der Zeisig*) alkalmazza, melyet szokásához híven alexandrinusokban fordít, de a tanulmányt az egyszerűbb (nyolcz-soros) Himfy-szakban ülteti át.⁴

Mesegyűjteményében nem találjuk másutt e formát, melynek eredete nála is bizonytalan. Császár Elemér reámutatott egyetemi előadásaiban, hogy e forma már Kisfaludy

¹ »Ezen hajlandóságombéli készségem pedig főképpen tsak ebből okoztatott, hogy a minapában egy kellemetes díszes társaságban a verseknek mívoltokról és ditsőségükről volt a' szó, melly az én szívembe olly nagy ösztönt nyomott, hogy éppen eltökéltem magamat valamely verseknek kikoholásokra: erre pedig leghelyes'b eredetnek véltem ama híres Gellert Professornak meséit, a' mellyek még a mi Magyar nyelvünkön nintsenek.« Előbeszéd (1776) 2. l.

² U. o. 4. l.

³ Császár Elemér mutatta ki.

⁴ Első versszaka így hangzik:

Valljuk - meg e' köz életben
Ha így nem ítélünk-é?
Sokszor pompás öltözetben
Ha ilyt nem remélünk-é?

Tekintetre érdemeljük,
Tzifrán jární ha szemléljük;
Ámbár maga tudatlan,
Eszében sült oktalan.

Sándor előtt a Dunán túl ismert volt. Nem lehetetlen, hogy a baranyamegyei születésű¹ Kónyi talán más műveiben is alkalmazta és terjesztette e versszakot. Hogy nála eredeti alkotás-e, független-e előzőitől, vagy a régiek mintájára készítette, az bizonytalan.

A mint fentebb említettük, fordításában lehetőleg követi Gellert gondolatmenetét. Ritkán látunk nála némi módosítást, s ez is inkább csak sorrendbeli változtatás és rendszeren a rím kedvéért történik. Természetesen, ha Gellert meséi hosszabbak, nem elég az alexandrinus terjedelme a fogyatékos magyar nyelvben, és így csak több sorban fejezheti ki Gellert gondolatait. Rendszeren a 4-es és 5-ös jambusok azon sorok, a melyeknek elég a fordításban 1—1 alexandrinus-sor.

Úgy látszik, hogy Kónyi fordítása némi buzdításul szolgálhatott, mert ezentúl már sűrűbben akadunk mesékre. Egy évvel később, 1777-ben, ismét megjelennek *Aesopus meséi képekkel megékesítve* Kolozsvárott. A most említett három aesopusi mesegyűjtemény fordítóit nem ismerjük. 1780-ban azonban megjelent Bécsben egy új fordítás, mert »noha ezek a Fabulák már egynéhány esztendő előtt egy érdemes hazafia által magyar nyelvre fordítottak volna, mindazonáltal azoknak egy igazabb, érdemesebb és a mostani magyarság szempontjából gyönyörködtetéssel serkedező kedvességéhez alkalmasabb átalfordítását szemlélni sokaknak buzgó kívánsága volt.«² Így készült el NÉMETH ANTAL műve: *Ezópus élete és Fabulái* Bellegarde pap úrnak szép erkölcsű Tanításaival újonnan magyarra fordíttatnak és a mostani tökéletesebb Magyarság kedveskedéséhez, alkalmaztatva feljegyeztettek Németh Antal által. Bécsben. Tehát, úgy látszik, Kónyi csakugyan bebizonyította, hogy a magyar nyelv alkalmas az idegen műköltés megszólaltatására. Igaz, hogy az egyetlen reánk maradt kritika e műről nem nagyon kedvezően nyilatkozik: »Ezópus meséit, a' mi időnkben Németh Antal újra fordította . . ., de hogy az igazat ki mondjam, nem igen szerentsés fordítással . . .«³

Kónyi fordítása egyelőre Gellert felé irányította a meseírók figyelmét, s már 1787-ben találunk elvétve meséket, melyek legalább részben Gellert nyomán készültek.

Így L.* J.* (LÁTZAI JÓZSEF) Gellert két meséjét, a *Selbstmordot* és a *Tanzbárt* fordítja le. Az előbbi: *Gellertnek egy meséje: 'A maga' gyilkosa'* cím alatt a M. Músa 1787. I. 263. l.-jén jelent meg. Versformája természetesen az alexan-

¹ Az *Ábel halála* cz. fordításának (1775) ajánló levelében Kónyi elmondja atyjának élettörténetét és innen tudjuk, hogy apja Baranya vármegye viczeispánja volt.

² Németh Antal, Előbeszéd 5. l.

³ Sokféle, 1795. III. 93. l.: *Az Ezópusi meséről*.

drinus. Szatirikus hangja találóan tolmácsolja Gellert gúnyját és a vers csattanóját :

Kurz er besieht die Spitz und Schnaube
Und steckt ihn langsam wieder ein.

A másik, *A' Gellert' Tántzos Medvéje* (u. o. 271. l.), ugyanoly versformában készült.

E mese megjelent az Orpheusban is, 1790-ben (II. 302. l.), hol a szerkesztő (Kazinczy) buzdítja eredeti mesék írására és elismeri ügyes fordítását, bár szeretné, ha versformáit időnként variálná. Kritikája így hangzik :

Ez a' mese igen jól és nagyon elevenen vagyon fordítva 's noha már ki vagyon egyszer nyomtatva a' Magyar Múzában, mégis méltónak ítélem, hogy az »Orpheus«-ba is beiktattassék, sőt úgy tartom, hogy fordítója megérdemli, hogy felserkentessék, Gellert' több ilyen Meséinek fordítására is, vagy (a' melly még hasznosabb volna) originalis Magyar Meséknek kidolgozására. Tsak hogy azt kellene e' mellett nékie tanáts-lani, hogy a' versek' módjainak változásaiban is követné Gellertet. Az illetén Vers-változtatással sokkal elevenebben és néhol naivabban lehet kitenni a' dolgot.

De találunk még egy mesét, mely Gellert nyomán készült : T. T. F* J.* D.* plébánustól: *Mese a' kakukról.*¹ Eredetijének címe *Der Guckguck* (Gellert 12. mese). Az alexandrinusokban írt mese a tehetségtelenek folytonos öndicséretét ostromozza.

Kónyi Gellert-fordításának nagy hatását legjobban Kovács FERENCznek a 80-as évek végéről való költeményei² bizonyítják ; ezek között *Mesék és Regék* cz. alatt 69 költemény található, melyekből 59 mese Gellert-fordítás. Mondhatjuk, hogy Gellert hatása a magyar irodalomban ekkor érte el tetőpontját : Gellert meséit ily nagy számban sem előtte, sem utána nem fordították le magyar nyelvre. — A többi tíz költeményből négy elbeszélést Gellert nyomán, kettőt meg Hagedornból fordított Kovács. Ezen egy híján 60 mesének átvételéről, illetőleg fordításáról már Császár Elemér értesít ;³ így feladatunk pusz-tán az, hogy kikutassuk a hátralevő négy mese forrásait.

A 65. mese címe: *A' légy és a' hangya*. Mikor a légy dicselkedik, hogy a legnagyobb urak asztalára is eljut, a hangya

¹ Magy. Músa. 1787. I. 216. l.

² Nyomatásban mindedig nem jelentek meg. Eredeti kéziratuk Beöthy Zsolt tulajdona. A költemények másolataihoz Császár Elemér szíveségéből jutottam.

³ Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. 1913. 36—37. és 96—97. l.

azt válaszolja, hogy vendégeskedését csak kényszerből tűrik, mert tolakodása ellen nincs segítség. — E mesetárgy legelső földolgozását Phaedrusról találjuk meg: *Formica et musca* (IV. 23.), majd később La Fontaine-nél: *La mouche et la fourmi* (IV. 3.). Kovács csak az alap gondolatot veszi tőlük és iparkodik La Fontaine hangján elmondani a mesét, de lehetőleg új formába öntve.

A 66. mese: *A' kalamász köcsög és a' szekér*. Tárgya: A haladó szekér fel akarja lökni az útjában álló kocsikenőccsel telt fazekat. De mikor megkenik belőle kerekét, belátja, hogy nélküle nem is tudna haladni. Tanulság: nem szabad a legalacsonyabb rangú embert sem lenézni, mert még az is sokat használhat. — E régi tanulságot Kovács teljesen új szereplőkkel, új alakba öltöztette. Meséjének alap gondolatát, a munkás nép megbecsülésének szükségességét, megtaláljuk már mind Doratnál: *Le jet-d' eau et le reservoir* (IV. 2.), hol a víztartályt lenező öntöző-cső kiürül, ha a tartály megszűnik vizet szolgáltatni, mind Gellertnél, *Das Kutschpferd* (II. 7.), a hol a parádés ló lenézi az ígás lovat, pedig ez szerzi számára az élelmet.

A 67. mese, *A publikány madár és a tyúk*, azt példázza, hogy nem a szorgalmas, de csendben dolgozó tehetségek érvényesülnek, hanem a lármás, szemérmetlenül tolakodó üresfejűek. — Az alap gondolatot megtaláljuk Gellert *Die beiden Hunde* cz. (I. 39.) meséjében. Ezzel azonos tárgyú Florian *Les deux chats* (II. 6.) cz. meséje. Mindkettőben a hízelkedő érvényesül, szerény, szorgalmas társával szemben. De megtaláljuk e mesét madarak szerepeltetésével is. Florian *Le bouvreuil et le corbeau* (II. 9.) cz. meséje is azt bizonyítja, hogy a rikácsoló hollónak adnak enni, csak hogy elhallgattassák kellemetlen hangját, míg a csendes, kis csirke éhezik. — A szereplők választására talán e mese adta az ösztönzést Kovácsnak. A mesethémát a legnagyobb valószínűség szerint Gellert hatása alatt dolgozza fel.

Végül még a 68. verset, *A' szűzesség* címűt, sorozhatjuk a mesék közé. Ez sem valódi tanító mese, de megközelíti a mese fogalmát, a mennyiben a kíváncsiság végzetes következményeit mutatja be egy példázatban.

Kovács költeményei csak kéziratban maradtak reánk. Nem kell sajnálnunk, hogy nincsenek kiadva, mert nem marandó értékűek, csak irodalomtörténeti becsük van.

Még kevesebb figyelmet érdemelnek versei verselési szempontból. Még a nehézkes alexandrinusokban író Kónyi is messze felülmúlja Kovácsot, a ki igen gyenge »versfaragó«; négyes és ötös jambusokkal próbálkozik meg, még gyakrabban ír alexandrinusokban, de csak rímes, költőietlen prózát ad.

Mindössze ennyi azoknak a műveknek a száma, melyek 1787-ig a magyar meseirodalmat képviselik. Az első író, ki már

önállóan ír meséket és csak tárgyat vesz át idegen irodalmakból, PÉTZELI JÓZSEF. Már 1787. április havában készen volt munkája,¹ s még az évben közrebocsát egy párat meséi közül a Magy. Múzában. Ez első meséket bevezető előszóban a szerkesztő megírja, hogy »kevés idő múlva mintegy 100 Mesét akar T. T. Pétzeli József Úr közre bocsátani, a' mellyeknek tzéljok lesz nem annyira a nevetetés, mint a rossz szokásoknak és bűnöknek irtása. Íme próbául küldé egynéhányat...«² Itt következnek a *Bagoly, héjja* (VI.), a *Szarvas és borjai* (VII.) és a *Szarkák és szajkó* (VIII.) mesék cím nélkül (csak *Mese, Más Mese* stb. jelzéssel). Később még egy meséje jelenik meg e folyóiratban,³ szintén cím nélkül, a melynek gyűjteményében *Utas, makk, tök* (XI.) lesz a címe. Az egész, 55 meséből álló gyűjtemény csak a következő 1788-ik év tavaszán jelenik meg a következő címmel: *Haszonnal mulattató mesék*, melyeket rész szerint Esopusból vesz, rész szerint maga csinált, s az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedveért könnyen érthető versekbe foglalt Pétzeli József r. komáromi Predicator.

Pétzeli némi önérzettel tekint művére. Meséit értékesebbeknek tartja, mint Kónyi Gellert-fordítását. Kónyi ezt mondta előszavában (3. l.): »Diogenes látá egyszer a' korintusbéli Polgárokat nagy hadi készületben fáradozni; hogy pedig tsak ő egyedül henyélőnek ne mondassék a' községtől, ő is hordóját (a' mellyben lakni szokott) fellyeb' 's aláb' hengergeté«. — Erre czéloz Pétzeli ajánló soraiban: »... ezeket a' virtusra oktató meséket, 's a' haza szeretetéről írt leveleket bocsátom világosságra, mellyek, reménylem, hogy *kedvesebbek lesznek* hazámfiainak, mint *Diogenes' hordójának hengergetése* lehetett a' görögöknek.«⁴

Pétzeli forrásaira vonatkozólag 1881-től kezdve sokat vitatkoztak, főleg Barbarics Róbert⁵ és Takáts Sándor. Takáts, Pétzeli műveinek kiadásában, czáfolja Barbarics azon állítását, hogy Pétzeli, bár Acsopust vallja mintájának, La Fontaine-t utánozza *mindig*, de meglehetősen gyengén. Rámutat Takáts arra, hogy Aesopus és Phaedrus meséi közül hánynak úgyszólván fordítását találjuk Péczelinél, míg La Fontaine-nél csak 4 mese szoros rokonsága, és több mesének néhány szava mutatható ki. Takáts szerint⁶ az 55 mese közül 29 mesének

¹ L. Takáts Sándor: Péczeli József meséi 1887. (Nemzetikt. 39. sz.) 186. l.

² Magyar Músa 1787. I. 49. l.

³ U. o. 60. l.

⁴ Meséinek jellemzése és méltatása Takáts id. művében és Gulyás Pál *Id. Pétzeli József élete és jellemzése* (1902) cz. munkájában.

⁵ Barbarics: *Pétzeli József, mint meseíró*. EPhK. 1881. 659—698. l.

⁶ L. Takáts id. műben lévő értekezés és *Még néhány szó Péczeliről*. EPhK. 1895. 106. l.

kimutatható forrása Aesopus (ill. Phaedrus), 15-öt veit át La Fontaine-től és néhányat Gellertből.

Hogy a magyar meséken La Fontaine hatása is érezhető, az nagyon érthető, — s ezt Pétzeli sem akarta eltitkolni — hiszen Pétzeli nyugateurópai műveltségű pap volt, s így La Fontaine meséit nagyon alaposan ismervén, természetesen hatással volt reá meséinek közvetlen hangja és részletező előadása. Így tehát, a mint Takács is helyesen látja, nem annyira tárgyban, mint inkább stílusban, kompozícióban és hangban áll La Fontaine befolyása alatt. Különben is Lessing és Herder meseelmélete még nem lehetett nálunk oly nagy hatással, hogy azok szellemében, az aesopusi mesék stílusában tudott volna dolgozni, s hogy a címben mégis Aesopust említi, az teljesen a szokás és divat eredménye.

A mi feladatunk mindenekelőtt azoknak a meséknek vizsgálatára terjed ki, melyeket Barbarits, Takács és Ballagi Aladár¹ eredetieknek minősítenek. Ballagi szerint eredetieknek látszanak a következők: *Juhász, bakok, juhok, Vadász és kopó, Szarvas borjai, Majom és vadak* és *A bagoly és héja*.

Az első mese: *Juhász, bakok és juhok* (XVIII. mese) úgyszólván teljesen eredeti. Tárgya: A juhász gondosan neveli nyáját, és biztonságban, jólétben élnek a juhok; akad azonban néhány kos; a mely vezető szerepet szeretne játszani és nem tűri az egyenjogúságot; ezek fellázadnak a juhász ellen és nagy pártot ragadnak magukkal, úgyhogy a juhász — menekülve az öklelő kosok elől — kénytelen elhagyni szeretett nyáját, utána síró juhait. A mese a protestáns papoknak (II. József-ig lévő) szomorú és teljesen a község jó-, vagy rosszakaratától kiszolgáltatott helyzetét tárja elénk. Nagyon elnyújtott, hosszú elbeszélés.

E mese alap gondolatával némileg rokon Gleim 73. meséjének, *Die Berathschlagung der Pferde*,² alapeszméje: Néhány szabadságra törekvő ló nem tudja elviselni a rabságot, melybe az ember uralma hajtja. Csakhogy e mesében egy öreg ló megbékíti a lázadókat azzal, hogy az ember értelmes felügyelete sok veszedelemtől menti meg őket — ez által olyan messze kerül egymástól a két földolgozás, hogy még a kapcsolat sem valószerű.

A második mese, a melyet Ballagi még eredetinek tart, a *Vadász és kopó* (XXV.). Ez a mese azonban nem eredeti, hanem Phaedrus V. könyve 10. meséjének (*Venator et canis*) átdolgozása. Még tanulságában is Phaedrus gondolatmenetét követi, mikor a megöregedett Phaedrus e sorát: »Hoc cur,

¹ IK. 1891: 382—400. I.

² Gleim e mesét Gay után dolgozta fel (Gay' Fables: I. Fable 43.)

Philete, scripserim, pulchre vides»,¹ 14-soros tanulssággá bővíti ki, s ebben keserűen kifakad, hogy megöregedve a magyaroknál akár éhen is halhatnak a prédikátorok; senki sem törődik többé hűséges szolgálatukkal. E kibővített tanulság is ékes példája bőbeszédűségének, La Fontaine-szerű részletezéseinek. Ugyanezen mesében erre még egy példát találunk. Phaedrus következő sorát: »Canis quum domino semper fecisset satis«, Pézteli 12 sorral próbálja megvilágítani és bizonyítani.

A harmadik mese a *Szarvas és borjai*; érdekes, hogy sem Takáts,² sem Ballagi nem vették észre, hogy e mese tárgya La Fontaine meséinek XII. könyvében a 6-ikével (*Le cerf malade*) azonos. Pézteli teljesen átdolgozza a mesét. La Fontaine az orvosok ellen kel ki, a kik addig kezelik a beteget, míg mindenét megeszik és végül a beteg éhen hal. A magyar mese tovább megy: a halotti tort ostorozza. Ugyanis nem az öreg szarvas hal éhen, hanem a gyermekei, a kiknek örökségét a — már eddig is sokat rabló — vendégsereg fölfalja. A magyar szerző felfogása egészen önálló, de néhány La Fontaine-i remniscentiát találunk mégis.

A *Majom és vadak* cz. mese (XIX.) valóban eredeti alkotás. Az állatok királyválasztásáról szól; a vadak a majmot választják meg, de ez csak a cízzel törődik és nem gondol az ország ügyeivel. — Magát a visszás gondolatot, hogy a majmot királylyá választják, megtaláljuk La Fontaine-nél (VI. 6.) és La Motte-nál (Fable 7.) is. De míg előbbi a róka ravaszágáról beszél, hogy a királyt nevetségessé teszi, utóbbi egy másik majom ügyességével buktatja meg a királyt. Mindenesetre a cím-kórság ostorozására helyes választás volt a majomnak mint királynak szerepeltetése.

A *Bagoly, héja* cz. mese tárgya: az ellentétes természetek sohasem egyenlítődhetnek ki. Az éjjel éber bagoly nem élhet a nappali, házsártos héjával. Pézteli szokása szerint részletesen elmondja, mily unalmas volt a bagoly legényélete, mily sokáig válogatott a feleség-jelöltek között, mennyi ideig udvarol, mint következik be a kiábrándulás és a veszekedések sora, és végül mily hosszú erkölcsi prédikációt mond a sas a panaszkozó bagolynak. Befejezésül egy bőbeszédű tanulság a magyarok könnyelmű házassodásáról. A mese 100 sorban, a tanulság 38 sorban fejezi ki ez »elbeszélés«-ben Pézteli elveit a házasséletről. Nem valószínű, hogy forrásul szolgált, de némi ösztönzést adhatott Gleim 89-ik meséje: *Der alten Eule Hochzeit*, a mely csattanósan vonja le a következtetést az össze

¹ Phaedrus magára czéloz.

² ... »mind cselekvénye, mind kidolgozása Péczelié« ... »ilyenek is vannak és ... ismertetni fogunk néhányat« (Takáts, id. mű 212. l.); ezek között később: »A Szarvas és Borjai igen sikerült kis mese« stb. (u. o. 217. l.).

nem illő párról: a vendégek menekülnek tőlük. Fölöslegessé válik ezzel a boldogtalan házaseset szomorú mozzanatainak leírása; ez magától értetődővé lett.

Az előbbieken kívül bizonytalan eredetűeknek jeleztek még a *Pulyka és csirkéi*, az *Oroszlán és társai*, az *Egy pár papagáj a kalitkában* és a *Tengeri hajós és a vadnépek* cz. meséket.¹ Közülük a *Pulyka és csirkéi* (V.) az engedetlen gyermekekről szól, a kik nem hallgatnak anyjuk szavára és a héja elragadja őket. A pulyka szerepeltetésével nem ismerjük e mesét máshol, de az engedetlenség eredménye gyanánt bekövetkező bűnhődésre a meseirodalomban két példát találunk. Az egyik Aesopus 84. meséje: *Βάρφαροι*, ebben a fiatal béka nem hallgat az öreg intésére és az útszéli pocsolyába mérészkedik, hol egy kocsi elgázolja. A másik Florian I. könyvének 2. meséje: *La carpe et les carpillons*. A fiatal pontyok önféjűen kiúsznak az árterületre, és mivel a folyó hirtelen visszafut medrébe, ott vesznek a szárazon maradvá.

Az *Oroszlán és társai* (XXII.) tárgya: Egy fiatal oroszlán a királyi udvarban nevelkedik. Jólétét megírigyelik és kitérítik a királyi kegyből. Szomorúan meséli az erdőben mily kényelemben élt. De mikor társai egészséges, erős alakjára és független szabadságára figyelmeztetik, boldogan indul velük vadászni. A két gondolatot: visszavágyást a díszes rabságba és a szabadságérzet örömet, egy mese keretében nem találjuk másnál. Ez eredeti szerkesztés. De megtaláljuk alkotórészeit Pfeffel két meséjében. Az első gondolat megvan *Der Wolf und der Löwe* (1775) címűben. Az udvarból jött oroszlán megveti a vadonban élő farkast, mert visszavágyik az udvar czifra, kényelmes rabságába. A második gondolat pedig *Der Mayenkäfer* (1777.) cz. meséjének szolgált alapjául: boldogabban repül a bogárka szabadon, mint hosszú czérnaszálla kötve.

A *Tengeri hajós és a vad népek* cz. (LI.) meséje elmondja, hogy egy hajós vad népek közé jutott oly vidékre, hol nagyon hideg volt, de az ott lakók — bár a hajós megtanította őket házat építeni — mindig csak télen fogtak a házépítéshez, nyáron abbahagyták, és így házaik sohasem épültek fel. E mesének forrását még megközelítőleg sem sikerült megtalálnom; így talán azon kevés számú mesék sorába tartozik, a melyeket Pétzeli saját leleményéből meríthetett.

Az *Egy pár papagáj kalitkában* cz. mesét (I.) Kálmán Sámuel dolgozatában eredetinek mondja, pedig már Gyulai megemlíti egyetemi előadásában, hogy rajta Gellert hatása érvényesül.² Egyetlen különbség, hogy a Pétzeli meséjének

¹ Kálmán Sámuel, *A magyar fabula története*, Budapest (1910). 28 l.

² Említi Takáts, EPHK. 1890: 106. l.

morálja ép ellentéte annak, a mit Gellert *Die glückliche Ehe* cz. meséjében hirdet. Pétzeli előszavában ugyanis azt írja, hogy Gellert morálja sok helyütt olyan, melyből a »gyenge elmék bünt szívhatnának be«. Pétzeli igyekezett ezt kikerülni s e meséjében p. o. a hitvesi hűséget dicsőíti, míg Gellert említett meséjének már az eszméje is igen sikamlós: egy fiatal házaspár, kik nagyon szerették egymást és haláluk is ugyanazon időben esett meg:

Sie starben. Wann? Wie kannst du fragen?
Acht Tage nach den Hochzeitstagen.

Gyulai azt is mondotta egyetemi előadásaiban, hogy Gellert *Die Bienen* cz. meséjének viszont Pétzeli *Méhek és herék* cz. meséjére volt hatása. Ez téves. Gellert e meséje azt akarja bebizonyítani, hogy az államban a legkisebb munkakerőre is szükség van, mert ha az megakad, a felsőbb rétegek működésében is zavar áll be. Tehát ne az elsőbbségen vitatkozunk, mint a méhkas kasztjai tették, hanem azon, hogy ki szolgálja hívebben hazáját. Ezzel szemben Pétzeli meséjének tárgya a következő: A rest herék maguknak követelték a mézet. A bíról választott darázs annak ítéli oda, a ki tud mézet készíteni. Erre — természetesen hosszú, elnyújtott pereskedés és párbeszéd után — a herék kudarcot vallottak. E mese forrását nem Gellertnél kell keresnünk, hanem vissza kell mennünk Phaedrushoz; nem vették észre ugyanis az eddigi kutatók Phaedrus III. könyvének 13-ik meséjét: *Apes et fuci, vespa iudice* melynek tárgya pontrólpontra megegyezik Pétzeli meséjével.¹ Mivel e forrást eddig még nem ismertük, és hogy az egyezéseket Pétzeli meséjével bizonyíthassuk, álljanak itt a következő részletek:

A munkás méhecskék egykor mézt csináltak,
Melyen a rest herék soká disputáltak.
(Apes in alta quercu fecerunt favos,
Hos fuci inertes esse dicebant suos.)

— — — — —
»Barnák s kurták azok«, a tanuk így szoltak.
A méhek rettegtek, látván, hogy ő velek,
S a herékkel közösek a nevezett jelek.
. . . . a darázs
Semmi bizonyosra . . . sem mehetett.
(Non inconveniens corpus, et par est color,
In dubium plane res ut merito venerit.)

— — — — —
Csináljunk mindketten ma mézet előtte
Igy meg fog tetszeni, a lépet ki szötte.

¹ La Fontaine-nél I. 21. (*Les frelons et les mouches à miel*), a herék helyett lódarázsok szerepelnek. A tárgy teljesen egyező.

(Alvos accipite et ceris opus infundite
 . . . auctor horam appareat.)

— — — —
 Nem jó lesz! a' herék rútol kiabáltak.
 (Fuci recusant . . .) stb.

A tanulságban eredeti fordulatot látunk Pétzelinél. U. i. míg Phaedrus a heréknek örök időktől való változatlan lustaságáról elmélkedik, Pétzeli arra utal, hogy a bírák, ügyvédek mily hosszú huzavonával intézik el nálunk a peres ügyeket.¹

Még egy meséről kell megemlékeznünk, a melyről nem szólnak az eddigi kutatók: *Hím és nőstény galamb* (LIII.). E mesére kétségkívül — a hűség alap gondolatát illetőleg — hatással volt La Fontaine *Les deux pigeons* cz. meséje. De tovább mehetünk. Pétzeli meséjében a hím visszatéréséig a nőstény egy csábító támadásait veri vissza. Ezt az indítékot viszont megtaláljuk Dorat meséinek IV. könyvében, hol az 5. mese (*La tourterelle et le bouvreuil*) arról szól, hogy a galamb, bár elhagyta a kedvese, mégis hű és nem enged a pirók csábításainak.

Ezek Pétzeli azon meséi, a melyek forrásai részben bizonytalanok voltak, vagy a melyeket eredetieknek tartottak. Teljesen eredetieknek csak a következő három mesét tarthatjuk: a *Két hű barát* (III.), a *Pap's napszámosok* (XXIX.), a *Tengeri hajós és a vad népek* (LI.); kisebb-nagyobb mértékben valószínűleg Pétzeli eredeti leleményei az előbb említettek közül a *Juhász, bakok és juhok* (XVIII.), a *Majom és a vadak* (XIX.).

Az eddig tárgyalt meséken kívül pedig forrásai a következők:

AESOPUS, illetőleg PHAEDRUS nyomán írott meséi: *Szarkák és szajkó* (VIII.), *Utas, makk, tök* (IX.), *Jobbágy, halál* (?) (X.), *Cserja, nádszál* (XV.), *Sas, teknősbéka* (XVI.), *Vadász, szücs, medve* (XVII.), *Róka, farkas* (XX.), *A' rák's a' leánya* (XXI.), *Szántóvető és fiai* (XXIV.), *Favágó, Mercurius* (XXVIII.), *Nyúl, békák* (XXXI.), *Vén legény és ijjú asszony* (XXXII.), *Kutya, árnyék* (XXXIV.), *Farkas, kutya* (XXXV.), *Galamb, hangya* (XXXVII.), *Bikák és békák* (XXXIX.), *Légy, hangya* (XL.), *Nap's békák* (XLI.), *Bárány, farkas* (XLII.), *Békák, gólya* (XLIII.), *Oroszlán, egér* (XLIV.), *Béka póre* (?) (XLV.), *Hegy, egér* (XLVI.), *Füű, leány* (XLVII.), *Farkas, gólya* (XLVIII.), *Vadász, óz* (LII.).

LA FONTAINE hatása alatt dolgozta át a következő tárgyakat: *Oroszlán, légy, pók* (II.), *Szarvas és borjai* (VII.), *Jobbágy, halál* (X.), *Sas, macska, vaddisznó* (XII.), *Ember, vízikígyó*

¹ Lehet, hogy erre is adott ösztönt La Fontaine tanulsága, a ki szintén a pereskedésekkel járó huzavonát ostorozza:

Au lieu qu'on nous mange on nous gruge;
 Plût à Dieu qu'on réglât ainsi tous les procès!

(XIV.), *Egy szegény házaspár* (XXIII.), *A' has és a' tagok* (XXVI.), *Ló, ember, vaddisznó* (XXXIII.), *Jupiter és minden állatok* (XXXVI.), *Béka póre* (XLV.).

Végül Gyulai rámutat, hogy az LV. mese (*Király és kapás*), forrása a *Gesta Romanorum*-ban keresendő.¹

Pézteli verselése nem jobb Kónyiénál. Itt is (de kivétel nélkül) alexandrinusokat találunk, s ez a versforma, ha nem avatott költő él vele, mindig, itt is, egyhangúságot kelt.

Mindazonáltal elképzelhető, mily nagy hatással volt kortársaira ennyi és a korhoz viszonyítva aránylag jól kidolgozott mese. Átvételei sem vontak le jóformán semmit értékéből abban a korban, a mikor kortársai oly keveset ismertek forrásai közül. Így érthető, hogy a magyar meseírás Pézteli után már az ő nyomán halad. Csakhamar, még a Magyar Musáiban, találunk már Phaedrus és Aesopus nyomán írott meséket. Egy *T. M.* betűk alá rejtőző ismeretlen szerző ír egy *Mesét*,² melynek tárgya a kígyó hálátlansága, mert jóttevőjét meg akarja marni. De itt nem megfagyott kígyóról szól, mint Aesopusnál, hanem vedléskor a kövek közé szorult kígyóról. Szerepel itt a róka is, a mely ravaszul visszacsalja a csapdába a kígyót és megmenti az embert. Az ember azután époly hálátlan a rókával szemben, mint vele volt a kígyó, mert hála helyett ütlegetéssel fogadja otthon. (Közismert népmesei téma a hálátlanságról.)

Ugyanazon évben megjelenik egy phaedrusi mesének átdolgozása névtelenül. Címe: *Edgy mese a' vad kanról és lórol*,³ mely Phaedrus *Equus et aper* cz. meséjének (Lib. IV. Fab. IV.) nyomán készült.

Van végül egy hasonló típusú mesénk, *A madarak között tartatott királyválasztás története*,⁴ melynek szerzője valószínűleg az előbbiével azonos (talán Endrődy János?); ez már egy francia mesetípusra emlékeztet, melynek nyomait a *Journal Encyclopédique*-ben⁵ találjuk meg. Tanulsága: ügyességgel többre mehetünk, mint erővel. A kis ökörszem a sas szárnyai alatt elrejtőzve a magasba emelkedik és, a mikor a sas már vissza ereszkedik, ő, még magasabbra repülve, király lesz.

Különösen 1788-tól, Pézteli meséinek megjelenése után, lesz Phaedrus hatása szembetűnő az eddigi Gelleri-divattal szemben. A. S. (ANDRÁD SÁMUEL) lefordítja Phaedrus I. könyvét az első mese kivételével, tehát 29 mesét.⁶

¹ L. fent id. előad.

² M. Músa 1787. I. 259. l.

³ M. Músa 1787. II. 751. l.

⁴ U. o. II. 759. l.

⁵ 1776. IV. 315: *Le roi des animaux*.

⁶ Megjelentek a M. Músá-ban: 1788. 214—216. l.

Ugyanebben az időben kezdenek foglalkozni az oktató mese *történetével* is; így egy névtelen cikkíró a Mindenes Gyűjteményben (1790. IV. 401—402. l.) *Oktató mesék* cím alatt a következőket írja:

»Úgy látszik, hogy a' Mesék voltak az emberi elmének leg-első szüleményei, melyeket igen nagyra betsültek, nem tsak a' régi együgyű világban, hanem még ma is...« Ezután ismertetvén a mese történetének főbb fázisait, így folytatja: »Azokban a mesékben, melyeket fellyebb említettem, leginkább az oktalan állatok 's élőfák tétettek szólókká, hogy az embereket oktassák. De vagynak még más nemű Mesék is, a' melyekben a' beszéllő Személyek az emberek' indulatai, vagy virtusai.« Ezeket már allegoriáknak tekinti s át is tér az allegoria ismertetésére.

Ettől az évtől (1790.) lehet számítani a magyar oktató mese elméleti irodalmát. Miután az előző évtized bebizonyította, hogy magyar nyelven is lehet formás meséket alkotni és fordítani, most már komolyan kezdenek foglalkozni a mese elméletével is. A következő rövidke értekezést, mely szintén Péizeli lapjában, a Mindenes Gyűjteményben jelent meg (1791. V. 352—354. lk.), mivel az *első* nálunk, mely a magyar mese fogalmáról és a meseírás főbb elveiről szól, érdemesnek tartottuk a maga egészében ideiktatni:

A' Mesékről, vagy kötött Beszédekről.

Az olyan Meséknek feltalálások, melyekben az oktalan állatok az embereknek tanítóik, egy a' Régiségnek leg hasznosabb 's leg elmésebb szüleményei közül. Olyan letzkék ezek, melyeket mindenek örömet hallgatnak, 's bár akármely tréfázkodók nevetségesek légyenek is, de azért a' feslett indulatoknak gyalázatos voltokat eléggé előnkbe terjesztik. *Vagynak olyan Mesék, melyek tsak valamely történetnek előbeszéllésében állanak:* de legtökéletesebbek azok, melyek némely rövid vígjátékokhoz hasonlítanak, melyekben különböző állatok a' jádzó személyek. Az eféle meséknek tsinálójoknak böltsége abban áll, hogy mindenféle állatot a' maga tulajdon természetébe öltöztessen: az az hogy a' róka ravasz, a' juh szelid és tsendes, a' kutya hűséges, a' majom találós elméjű legyen. Arra is vigyázni kell, hogy a' theatrum, vagy néző szín, a' melyben az ilyen állatok jádzanak, ő hozzájuk alkalmaztatott légyen. Nem lehet p. o. a farkast és bárányt együtt egy toronyba helyheztenni, mert mit keresnének ők ott?, hanem inkább az akóiban, a' mezőn vagy víz körül szoktak össze-találkozni. Meg kell továbbá azt is jegyezni, hogy *nem költettek az ilyen Mesék olly szorossan az állatokhoz,* hogy ne lehessen néhánykor azokban *embereket, élő fákat, Isteneket, 's allegorikai személyeket* is szóló személyekké tenni. De nagy vigyázással és okossággal kell élni, kivált az érzék-

len testekre nézve: mert nagy erőszakot kell magunkon tennünk, hogy azt képzelhessük, miképpen beszélhetnek együtt a füvek egymással . . .

A cikkíró azután áttér a mese történetére, majd La Fontaine magasztalásába fog. A kis értekezés La Fontaine elveinek erős hatását mutatja, és valóban pár számmal később meg is találjuk a folyóiratban La Fontaine meséinek külön tárgyalását.¹

Ekkor azonban, mint az egész magyar irodalomban, a meseirodalomban is érezhetővé válik már Kazinczy hatása. Meseíróink, bár nem válnak el teljesen Phaedrústól és La Fontaine-től, ismét inkább német minták után indulnak. — GR. RÁDAY GEDEON nyitja meg a sort. Néhány meséje közül, német minták után indul kettő: *Egy vén Emberről*,² mely Gellert 4-es jambusait dolgozza át hexameterekbe, és *A' Violátska és a' Rózsa*,³ saját bevallása szerint »Rudolphus Carolinának Német Verse szerent« annak átdolgozásszerű utánköltése. Mindazonáltal dolgozott Ráday La Fontaine nyomán is. — 1790-ben az Orpheus-ban megjelent⁴ öt újabb meséje közül La Fontaine-t követi *A Mezei Prütsök*⁵ és *A' Békáról*.⁶

További három meséje: *A' Rókáról és Hollóról*, *A' Mátyás királynak három restjei*, *A' Tormába esett Féreg* többé-kevésbé eredeti. Említésre méltó közülük az elsőnek⁷ felfogása. Ebben terjedős hatást látunk: egyfelől híve a költő a La Fontaine-i terjedős, részletező stílnak, melyben ügyesen tudja megszólaltatni a La Fontaine-i közvetlen hangot, másfelől erősen érezhető meséjén Gellert hatása is. Ráday ugyanis szeretné nemcsak a hangot, hanem a versformát is változatosabbá tenni a magyar mesében. Megpróbálja követni Gellert jambikus verselését és azt kombinálja a La Fontaine-i rímes »vers irréguliers«-vel. — A mesék írásának idejét nem tudjuk. Valószínűleg néhány évvel megjelenésük előtt már készen voltak. E föltevésünket egy meséje is támogatja. E mese, melynek címe: *Víz, Szél, Becsület*, és a mely szintén csak 1790-ben jelent meg,⁸ a *Journal Encyclopédique* 1786. évfolyamának egy cikkére vezethető vissza.⁹ E cikk ismerteti Pietro Guadagnolinak, egy olasz meseírónak, 1786-ban Arezzóban megjelent fabuláit. Az ismeretetés különösen kiemeli egyik meséjét (ezt azután a maga

¹ Fontaine Meséjéről. U. o. 378—379. l.

² Orpheus, 1790. II. 123. l.

³ U. o. 286—289. l.

⁴ 1. *Egynéhány fabulák.* »Rész szerént szabadon fordítva, rész szerént eredetiek.« 1790: 369—376.

⁵ I. 1. *La cigale et la fourmi.*

⁶ I. 3. *La grenouille qui se veut faire aussi grosse que le boeuf.*

⁷ E mese 1792-ben újból megjelent a Magyar Museumban.

⁸ Orpheus, II. 394—395. l.

⁹ 1786. II. 458.

egészében eredeti olasz szöveggel közöl is),¹ mely *A Szépség, a Tudomány és a Becsület* utazásának leírásával a Becsület pótolhatatlanságát emeli ki. Rádaynál a Szépség és Tudomány alakjai helyébe a könnyebben érzékelhető Víz és Szél lépnek.

Mivel az id. francia folyóiratot Ráday pompás könyvtárának kötetei között is megtalálhatjuk, és bizonyosra vehető, hogy Ráday olvasta az irodalmat érintő cikkeket, föltehető e mese alap gondolatának átvétele.

Az újabb erős német hatásnak első nevezetes képviselője Szűts István. Műve 1791-ben jelent meg Pozsonyban és Komáromban. Címe: *Erkölsős és elegyes versek, melyek némelly jelesebb Német Vers-költőkből: Gellertből, Hagedornból, Kleisztből, Cronegkből és Höltyből fordítottak Sz. I. által.* 1788-ban írta meg meséihez, melyeket már iskolai éveiben összegyűjtött,² az előszót. Ebben rámutat arra, hogy már mások ő előtte fordítottak meséket, de ő azoktól teljesen függetlenül és csupán a maga szórakoztatására írt.³ Sohasem hitte volna, hogy munkái napvilágot lássanak. »Jó Barátaim vettek rá — úgy mond — hogy a' kiadattatás felől gondoskodnám. Meg fogják köszönni a' jó magyar Asszonyok, és a' gyermekek, ha efféle könyvek lészen.«⁴

A kutatónak nem ád dolgot e mű forrásaira vonatkozólag, mivel a szerző pontosan megmondja minden meséjéről a tartalomjegyzékben, hogy kitől fordította. Versei között 46 mesét találtunk, 35-öt Gellerttől, 4-et Hagedorntól és 7-et Zachariától. Fordítása technika tekintetében nagy haladásról tanuskodik: látszik, hogy fordítóink ügyessége és stílkészsége igen sokat fejlődött két évtized alatt. Hasonlítsunk össze pl. egy Kónyi-fordítást a megfelelő Szűts-félével: Gellert 14. meséje, *Das Land der Hinkenden* (Kónyi: *A' Sántáknak Országá;* Szűts: *A' Sántítók' Országá*). Szűts, mindenekelőtt, sokkal járatosabb a stilizálásban, és nyelvéreke találóbban tudja tolmácsolni az eredeti mese gondolatmenetét. Pl. a függő szerkezet mennyivel tökéletesebb a következő sorokban:

Vala egy kis ország a' régi időkbenn,
Mellyben nem volt egyy is a' ki beszédébenn

¹ Francziául is elmondja ismertetés az olasz mese tartalmát: »Les trois personnages cités vont ensemble courir le monde. Unis par les liens d'une tendre amitié ils craignoient que le sort ne les sépare. Les deux premiers annoncent que dans ce cas on les retrouverait, l'un chez les belles, l'autre chez les savans. *Le dernier* avertit ses compagnes que si elles viennent à *le perdre, ce sera pour toujours.*« — U. o.

² Tsak úgy kell nézni az én Munkámat, mint az én magányosságból gyakorlásimnak gyümölsét, melyeket én tettem még Oskolai tanulmányaimban. (Előszó IV. 1.)

³ U. o. IV. 1.

⁴ U. o. V. 1.

Nem hebegett volna, mikor mással szólna,
És mikoronn menne, nem sántított volna . . .¹

— mint Kónyinál, a ki csak feloldott mondatokban tudja visszaadni Gellert sorait :

Vala az időben egy bizonyos ország
Hol minden emberben vala héjánosság,
Mert némelly rebegett nyelve szállásában,
És ki ki sántikált íába járásában . . .²

A felháborodást és méltatlankodást is, a melyet Gellert következő sorában találunk: »Ihr, rief er, hinkt, ich aber nicht« — nagyon erőtlenül adja vissza Kónyi az által, hogy szolgai módon követve az eredetit, az alanyt teszi a mondat élére: »Ti mind sántikáltok, rebegete, de én nem !« Szűts fordítása, hűsége mellett is, helyesen használja a nyomatékos tagadást: »Nem én, de ti sántítatok !«

A Sokfélében (1791: 62. l.) még 1791-ben megjelent egy mese névtelen szerzőtől. Címe: *Róka és Sas*. A közismert mesét, mely végeredményben Aesopusra megy vissza, s az arany középszer dicsérete, hosszú elmélkedés vezet be:

Ezópus, ama rút testű törpe Bölts, az igazságot nem mondhatta el másképpen, csak mesékben. S mivel — így folytatja — az ő tanításainak a' módja egész a' mi időnkig betsben maradott, 's nints is meg legkisebb láttatja, hogy még olly hamar ki essék a' módiból . . . erre nézve talán nem vétek, ha Erdemes Olvasóimat a' mai Tiszttség és póltz keresést illető egy Mesével fogom mutatni.

A prózában írt mese rövid foglalata: A róka vágyakozott a sas magas röptére, de a sast lövés érte és lezuhant, mire a róka boldogan belenyugszik sorsába. Forrása eddig nem volt kiderítve, de nyilván Lichtwer III. könyv 6. meséje: *Der Fuchs und der Adler*. Az első rész ugyan, midőn a róka kudarcot vall a zsákmány üldözésében, míg a sasnak ez sikerülne, eredeti leleménye a magyar írónak, de a sas észrevevésétől kezdve sok a hasonlóság: »Kevés idő mulva a' levegőben egy Sast vett észre« (. . . Bemerkte er eines Adlers Flug). »Ah! úgymond magában, be szép dolog a repülés!, vajha én is érteném azt.« (O, könnt ich fliegen, wie die Vögel!) »Az alatt . . . egy lövés történt és a szegény Sas fellyülről leesett . . .« (Itzt

¹ Csak a sok föltételes mód teszi kissé magyartalaná.

² Gellert: Vor Zeiten gab ein kleines Land,
Worin man keinen Menschen fand,
Der nicht gestottert, wenn er redte,
Nicht, wenn er gieng, gehinket hätte.

legt ein Schuss den Adler nieder). »A' Róka megijedt és mondá« (Der Fuchs nimmt es mit Schrecken wahr) stb.

A szerző úgy látszik nem értett a versfaragáshoz, ezért az eredeti tömör verseit részletező prózájával akarta pótolni. Így bővül ki a Lichtwer-féle tanulság (Je höher Stand, je mehr Gefahr) a következő moralizálással: »Rég áldott, ezerszer boldog középszerűség! mert ámbár nem nyújtasz is nagy jóvedelmet az ember fiának, mégis egy kis jószágnak nyugodalmat bírását feljebb bethűlhetni, mint a' nagy Birtoknak gondos 's gyakorta állhatatlan haszna vételét.«¹ E kenetes hang prédikátori szerző kezére vall. Természetesen túllépi nagyon a mese keretét; példává szélesíti ki.

Az 1792. évből maradt fenn NAGY FERENCZ két »apologus«-a. A mesékkel ugyan csak annyiban egyeznek, hogy állatok beszélnek bennük, de nincs igazi cselekvényük, s így tanulságot sem lehet kiolvasni belőlük. Inkább csak *Az állatok panasza* címet adhatnánk nekik. Az elsőnek címe: *Hetzbéli Vadak Siralma*.² A distichonokban írott terjengős versben jajgatva panaszkodnak a »hetz« állatai, hogyan kínozzák, vadítják őket. Rendkívül hosszú, elnyújtott, s az egész nem más, mint felsorolása azoknak a kegyetlenségeknek, a melyekben az állatokat az emberek részesítik. A második »apologus« címe: *Az Igásállatok panasza*. (»Az emberi Szívnek jobbítására költődött.«)³ A hosszú, 64 distichonba szedett, elnyújtott panasz tartalmáról kellőleg tájékoztat már a cím.

Irodalmi becse e két apalogusnak nincs, de jellemző adalékkul szolgálnak, mennyire divatos volt ez időben már az irodalomban az állatok megszólaltatása, még prózában is.

1793-ban jelent meg két nevezetes mű, mindkettő a német irodalom közvetlen hatása alatt:

1. *Herdernek paramythionjai*. Átültette Kazinczy Ferencz. Széphalom. Széphalmi Vinczénél, 1793.

2. *Lesszingtonnak meséi három könyvben Aszalai János által*. Bétsben Hummel Dávidnál. 1793.

A két mű egybekötve jelent meg. A paramythionok Kazinczynak nem első kísérletei az oktató mese terén. Írt már két mesét diákkorában.⁴ Ezek közül a *Borz és evet* cz. meséje Goethe hatása alatt (*Adler u. Taube*) készült, csakhogy Goethenél ez »egy lángelme ittas himnusza, Kazinczynál oktató, prózai, aesopi keretek közé szorul. Kazinczy siet a véghez, nem részletez, mintha a költészetben a végcél és nem az út volna a

¹ Sokféle 1791. 62. 1.

² Magy. Kurir 1792. III. 1327. 1.

³ U. o. 1792. III. 1360. 1.

⁴ Riedl F.: Kazinczy F. és a német irod. Budapesti Szemle 1878. 143. 1.

fontos«,¹ Goetheből csak a gondolatmenet váza maradt meg. Ez azonban műfaji szempontból nem fogyatkozás, mert az oktató mesénél valóban a »végcél«, a tanítás is fontos, Kazinczynál meg, a ki Lessinget követte, magánál a mesénél is fontosabb.

A Kazinczy-fordította paramythionok a következők:

I. A' Hajnal (Herder: *Die Morgenröthe*). II. Az alvás (*Der Schlaf*), III. A' Halál. Egy Beszélgetés Lesszingnek sírja mellett. (*Der Tod. Ein Gespräch an Lessings Grabe*; ez utóbbi Herdernél hexameterekben, Kazinczynál prózában.) IV. Flórának választása (*Die Wahl der Flora*) V. A' Gerlicze (*Die Schöpfung der Turtellaube*), VI. A' Liliom és Rózsa (*Die Lilie und die Rose*), VII. Auróra (*Aurora*), VIII. Az Éj és Nappal (*Nacht und Tag*), IX. A' Rózsa (*Die Rose*), X. Az Echo (*Die Echo*), XI. A' haldokló Hattyú (*Der sterbende Schwan*), XII. A' Szphinx: A' Föld- és Emberteremtés története. (*Der Sphinx, eine Erd- und Menschengeschichte*.) 1. Felső és alsó Istenek.² 2. A' fátum, 3. Ajándékok, 4. Veszetség, 5. A' Szerlem' almája, 6. A' Héroszok, 7. A' Pallász' Munkája.

Mindezek a *Zerstreute Blätter* »Erste Sammlung«-jából vannak az eredeti sorrendjében fordítva, de Kazinczy nem fordítja le az egész német gyűjteményt. (A Sphinx-czikus után még 7 paramythion van Herdernél.) Kazinczy fordítása rendkívül pontos, lelkiismeretes és hogy mégsem válik szolgálivá, azt a fordító fejlett nyelvérzékének, finom stílkészségének és a német nyelvben való nagy jártasságának köszönheti. Kazinczy megmagyarázza a műfajt: »Paramythion annyit tesz, mint Múlatkozás; 's Gnyis azt beszéli, hogy a' Görögnék még ma is így nevezik mesélléseiket, mellyekkel együtt léteken az időt rövidítik 's egymást múlatják«³. Ezeket ezenfelül azért is nevezhette költőjük így, mert »tárgyaik a' Görögök' Fabuláiból vétettek, mellyeket Mythóznak hívunk«. Nagyon szerette a paramythionokat: »én Herdernek paramythionjaiba olyformán vagyok szerelmes, mint a' szerető a' maga lyánkájába, mellynek jelét minden tapasztalhatja religiosa fordításomon«⁴. De Lessing meséit még tökéletesebbeknek tartja: ... »de mégsem merném azt mondani — folytatja id. levelében — Lessing sokkal nem szebb Herdernél«⁵.

Ezért buzdítja Lessing meséinek lefordítására ASZALAI (SZABÓ) JÁNOST, a ki mint sárospataki tanuló Kazinczy öcscsei-

¹ U. o. 144. l.

² Ez alcímek Herdernél nincsenek kitéve.

³ »Az olvasóhoz.« 2. l.

⁴ Kaz. Lev. II: 317. l.

⁵ U. o.

nek, Józsefnek és Miklósnak házitanítója volt Kassán 1786-ban ; majd az ő iskolai ioseptorsága alatt tanító a pataki normális iskolában. Főműve Lessing meséinek fordítása volt, de már 1793 előtt is megjelent elszórva néhány meséje. Legelső volt a *Jó tanács-adás Gellertből*.¹ (Gellertnél: *Der gute Rath.*) Két év múlva jelennek meg újabb meséi az Orpheusban (1790. I. 43. l.): *A' majom és róka*. Csak annyit tesz e mese czíme után, hogy: »Németből«, de még nem mondja meg, hogy Lessing I. könyv 6. meséjét (*Der Affe und der Fuchs*) fordítja le. Következő meséjének, *Az öreg és fiókgalamb* (1790. I. 46. l.), eredetét nem ismerjük, de az bizonyos, hogy nem való sem Gellert, sem Lessing mesekincséből. A következő meséinél kimondja már: *Mesék Lessingből* és közül négy mesét (I. 310—13. kk.): *Hercules* (Lessing II. 2.), *A' Tündérek ajándéka* (Lessing III. 4. *Das Geschenk der Feyen*) és *A' Juh és a' Fetske* (Lessing, *Das Schaf und die Schwalbe* III. 5.), majd később (II. 96. l.) még egyet: *A' Medve és az Elephánt*. Kazinczy e mesék fordításához fűzi a paramythionokat, mert »azok (a mesék) a' Meseírás Theoriája felől való Disszertáció nélkül felette vékony kötetecskét fogának tenni, azon gondoskodtam, hogy melléjek valamely érdemes Párt kapcsolhassak, 's amazoknak vékonyságokat ekképpen testesíthessem.«² Aszalai lefordítja Lessing meséinek mind a három könyvét hű, pontos fordításban. Közhit, hogy sok része volt e mesékben Kazinczynak is, mert, mint előszavában mondja: »... Aszalai Úr... érzette... hogy a' kevéssel sokat mondó Lessinget nem könnyű fordítani, ... 's egyedül azt kötötte ki, hogy ha majd a fordítással elkészül, azt az Originállal hasonlítsam össze 's a' mit rajta változtatni valónak sejdítendek, jegyezzem ki.« — E kérdésnek Kazinczy eleget tett bizonyos mértékben. »Igy készült el a munka« — folytatja Kazinczy — »közös igyekezetünk által.«

Hogy mily befolyással volt Kazinczy átdolgozása a mesékre, azt akkor tudjuk megítélni, legalább is föltételesen, ha összehasonlítjuk Aszalai egynéhány meséjét, melyek az Orpheusban jelentek meg 1790-ben Kazinczy kiadásának megfelelő meséivel. Nézzük p. o. a *Hercules* cz. mesét.

Az Orpheusban:

Midőn Hercules az Istenek közzé vitetett fel, legelőször is Juno Isten-Asszonyánál tette meg a' tiszteletet. Mind Juno, mind a' többi Istenek tsudálkozva nézték ezt. Hát az ellensé-

Kazinczy kiadásában:

Midőn Herkulesz az Istenek közzé vetetett - fel, legelőször is Junót köszöntötte. Az egész Eg, és Junó maga is, csudálkozva nézte ezt. Ellenségeket illik-é mások felett becsülnöd?

¹ T. T. A.* J.* jelzéssel. Magy. Músa 1788. II. 118. l.

² »Az olvasóhoz«, 1. l.

gedet tiszteled-é előbb is? — kérdék ezek. Igen-is, felele Hercules. Tsak ellenem tett üldözései adtak nékem alkalmatosságot azokra a' tselekedetekre, a' mellyek nekem az Istenek közzé utat nyitottak. — Az Olympus helybe hagyta felelését az új Istenek, és Juno meg engesztelődött.

kérdék tőle. Igen is, felele Herkulesz. Csak az ő üldözései adtak nékem alkalmatosságot azon tettekre, melyekkel az égbevitetést érdemltem. Az Olympus helyben hagyta az új Isten' feleletét és Juno megengesztelődött.

Vagy vegyük a *Juh és a Fetske* címűt a kétféle szövegezésben :

Az Orpheusban :

Egy fetske egy Juhra szállott hogy a' gyapjából egy néhány szálat fészeknek ki tsíphessen. A' juh ide 's tova ugrádozik belé. De hogy lehetsz kérlek irántam olly fősvény? kérdé a' Fetske. A' Juhásznak megengeded, hogy a' gyapjadtól egészen megfósson; én tőlem pedig egy-két szálatkát is sajnállasz. Mi annak az oka?

Az onnan van, felele a' Juh, mert te nem tudsz olly jó móddal az én gyapjamhoz nyúlni, mint a Juhász.

Kazinczy javításaival :

A' Fetske egy Juhra szállt, gyapjából fészeknek egy néhány szálat kicsipni. A' Juh kinjában ide 's tova ugrott. Hogy lehetsz tsak erántam illy fősvény? kérdé a' Fetske. A' Juhásznak megengeded hogy gyapjadtól egészen megfósson; tőlem pedig egy-két szálat is sajnállasz. Mi ennek az oka?

Az onnan van, felele a' Juh, mert te nem tudsz olly szépen bánni vele, mint a' Juhász.

Mindezekből láthatjuk, hogy Kazinczy változtatásai inkább a stílusra szorítkoznak, nem lényegesek, s így a műre kimondhatjuk, hogy teljesen Aszalai munkája. Kazinczy simított, csiszolt rajtuk, javításaival emelte értéküket, de csak a kész munkán igazított, s az eddigi hitet, hogy Kazinczynak része van a fordítás munkájában, inkább Kazinczy túlzóan sok beavatkozást ígérő előszava okozta.

E mesegyűjtemény után nincsenek adataink 1794-ig, a mikor az Urániában *Kn.* jelzéssel több mese jelenik meg. Bár írásos bizonyosság nem áll rendelkezésünkre, kétségtelen, szerzőjük KÁRMÁN JÓZSEF. A mesék, az Uránia füzetében, a következők :

1. *A' Sas, a' Fülemile és a' Madarak.* (Uránia I: 119. l.) A fülemile a madarak hibáit énekében elmondja, s ezért a nyíltságáért bevádolják. De a sas a fülemilének ad igazat. Tanulság: nem szabad az igazat mondó költőt megróni. — A mese forrását nem sikerült felkutatnunk.

2. *A' Fülemile és a' Sz. Jánosbogár.* (I: 121. l.) A mese azt tanítja, hogy minél elbizakodottabban, feltűnőbben mutogatja magát valaki, annál több veszedelem fenyegeti. A Sz. Jánosbogár is kérkedett fényével, de épen ez okozta vesztét. A fülemile zsákmányul ejti, mert fénye elárulja, hol van. — Gondolatmenete hasonlóságot árul el Dorat II. könyvének 3. meséjével :

Le merle et le verluissant. A Kármán meséjével párhuzamos helyek a következők:

Ide 's tova szállongott egy tsendes Nyári éjjelen a' János-bogár

Nevetségessel magával való Megelégedéssel nézegette fénylő Részeit és kevélyen azt mondja:

»Bizony én vagyok a' legszebb Teremtés az Ég alatt!

A' Nap és Hóid az én vetélkedő társaim«

A' közel való Ágon tsevegett egy Fülemile stb.

Pendant une nuit assez sombre, un . . . verluissant se pavanoit

Et s'enivroit d'orgueil en se considérant

Sur ce globe . . . je ne vois rien . . . de comparable à moi

Ces orbes éclatans qui versent la lumière pour briller, empruntent mes feux; et l'astre qu'adore la terre, n'est que le verluissant des cicux . . .

. . . d'une branche voisine un merle fond soudain . . . stb.

A tanulságot azután átviszi Kármán kedvencz témája körébe, a nők és a szerelem világába: minél hivalkodóbb a szép leány, annál több veszedelem fenyegeti, míg Dorat meséjében a magasrangúak folytonos exponált helyzete és ennek veszedelmes következménye van feltüntetve.

3. *A' Tengeliciz és a' Madarász* (I: 122. l.) Az éhes tengeliciz őszzsel szomorúan és vágygyal gondol a jó meleg szobára és czukorra; mikor azonban a madarász elfogva kalitkába teszi, a kívánt helyen elpusztul, bár meghízott. — Több mesében (Imbertnél, Pfeffelnél) szerepel az a gondolat, hogy a költő csak a szabadságban tud énekelni, nyomorban, fogságban nem — de új a kezdet, hogy vágyik a jó mód után a madárka, és azután családás éri.

4. *A' Pók és a' Méh.* (I: 124. l.) A pók hálóját a méh a tulipánhoz hasonlítja, a mely kiveti szépségével hálóját, de az nem kell az okos méhnek; neki oly virágok kellene, a melyek tövisekkel vannak védve, rejtve. — Tanulság: undok a felkínált szerelem, de értékes a titkos, a szemérmes és nehezen megnyerhető. — Tárgya rokon a 2. mesével és Kármán kedvencz gondolatát, a szemérmes, szűz leányok magasztalását látjuk ismét. Eddigi tudomásunk szerint eredeti.

5. *A' Tsikó.* (II. 95. l.) Egy zabolátlan csikó megúnva a munkát, megszökötti gazdájától; bőségben élt a mezőkön — nyáron; de a tél beálltával éhség és fagy kényszerítik a régi istállóba visszatérni, mely most kedves menedék lett neki. De másnap már ismét teher, ostorcsapások, vékony vacsora várják. — Sokszor feldolgozott téma, a munkától irtózók és a tétlen kőborlás ostorozására. Pl. Gleim 88. meséjében, *Der Wolf und der Hund*, a szabadságra vágyó kutya szökik meg úrnőjétől, de az erdőben egy éhes farkas felfalja. Vagy Lichtwer IV. könyv. 19. meséjében, *Das Pferd*, a ló szabadul meg a munkától, de az erdőben a farkasok széttépik. A befejezés azonban, hogy a ló visszatérni kényszerül, eredeti.

6. *A' Veréb és a' Gerlütze.* (II: 97. l.) A veréb csapodáran szeretkezett, mindig új viszonyra vágyva. Egyízben azonban tanúja volt, hogy a gerle-pár hogyan dédelgeti egymást. Ekkor nagy fájdalom fogta el és érezte, hogy a házasesletben van csak boldogság. — E mesének a francia irodalomban találjuk első nyomait, Grécourt 29. meséjében: *Les pigeons et le moineau* és Dorat I. könyvének 12. meséjében: *La colombe et le moineau*.¹ Utóbbi hosszú-részletező előadásával talán jobban hatott Kármán részletező stílusára. Természetesen a hosszú moralizálás és elmélkedés a házaseslet boldogságáról egészen eredeti.

7. *A' Farkas, a' Juh és a' Bárány.* (II: 99. l.) A farkas meg akart házasodni és választása a mezőn legelésző, ártatlan báránkára esett; ez hiába könyörgött anyjának, anyja kapzsiságában a gazdag farkashoz erőlteti. Így végzi Kármán: »Boldogtalan az, a ki a szülék hatalma által akar szerettetni és a ki áron veszi meg az őt utáló Leánykának ölelését.« Eredeti ebben a mesében a farkas és báránka szerepeltetése. A gondolat természetesen már ismert; mindazonáltal csak egy névtelen szerzőnél találjuk mesében feldolgozva *Der Weinstock und die Ulme* czímen.² E mesének tárgya egyezik Kármán meséjével annyiban, hogy itt sem engedi a kertész a fiatal szőlőtövet egy fiatal szilfához simulni, hanem egy öreg karóhoz kényszeríti, a mely a viharnek nem tud ellenállni és kidől az ifjú venyigével. Itt is tehát csak az eszme közös, a cselekvénybe öltöztetés Kármán leleménye.

8. *A' vén Tserfa.* (II: 107. l.) A vén cserfa öregségében egy kis hajtást termett, de mivel már a következő nyáron a fa elszáradt, támogatás nélkül a kis hajtás is elsenyvedt. Így jár az a gyermek, a ki kései házasság szülötte.

9. *Ámor és a' Pálmafa.* (II: 108. l.) Míg az előbbi mesében a kései házasságnak szomorú, itt neveltséges következményeiről ír. Egyszer egy vén pálmafa alatt pihenve, Ámor megszúrta véletlenül a vén fát nyilával. Ez keservesen kezdett nyögni és epekedni, a mi természetesen nagyon komikus látvány volt. »Az Ég alatt minden neveltséges dolgok között legneveltségesebb a nőszó vén ember.« — Mindkét mese egészen eredeti.

10. *A' Tengelicz.* (II: 109.) A kis tengelicze látta, hogy éneklében gyönyörködik a környezete. Ezért az éneklést nem akarta abbahagyni s így nem sikerült neki sem egy bogarat elfogni — mert közben az elrepült, sem egy búzaszemet felcsípni — mert azt meg egy veréb elkapta. Így jár az, a ki mindenkinek tetszeni akar, pedig közönsége csupán a szórakozásért jő oda, s miután elhallgat, senki sem törődik vele, egyedül marad. — Ez szintén

¹ L. alább a mesét Verseghynél!

² Almanach d. deutschen Musen. 1772. 147. l.

eredeti mese, sőt még a tanulsága is újszerű. Eredeti a következő három mese is.

11. *A' Forrás és Tsatorna.* (III : 69. l.) A mint a forrás vize tiszta és felüdíti az utazót, a csatornán átvezetve pedig benn a városban már a csatorna vizétől megromlik, úgy van ez a szellemi termékekkel is. »A teremtő eredeti lelkek ritkák!... Idegen érdem többnyire a mi érdemünk.« A szokatlan, nem közönséges életbölcsestet hirdető tanulságot elég jól illusztrálja a kép, de itt már nem cselekvényből fejlődik a tanulság, hanem egy mindennapi megfigyelésből. Valójában alig nevezhető mesének, mert nem cselekvény, még nem is jelenet az alapja. Mindenesetre egyike a legkülönösebb meséknek.

12. *A' Régiség.* (III : 70. l.) Egyszerűen lépked a »Régi kor« a természet oltára felé, míg az »Új idő« fölpiperézve, hamis pompával. Hetykeségét látva az anyatermészet megtér, hogy tisztelje a »Régi kori«, mert az, bár naiv, de igaz és fenséges, míg az »Új kor« gyenge és erőtlenséges és »csak azon rágódtok, a mi gazt a Régiség hátrahagyott.« Ez is csak formája és tanulsága révén mehet mese-számba.

13. *A' Pillangó-Fogók.* (III : 75. l.) Mikor a gyermekek a gyönyörű pillangó után futnak, tanítójuk elfogja, letörli hím-porát és elbocsátja — többé nem is néznek felé a gyermekek. »Mi szép rajtad lyánka? — Te-é vagy köntösöd?«

Látjuk a mesék e részletes bemutatásából, hogy mily értékesek, mert tulajdonképen az első igazán eredeti meséket itt találjuk irodalmunkban. És, bár Kármán nem tudja még a tömör, lessingi prózát elérni, de némely tanulsága (pl. 13. mese) és eredeti ötletei becsesekké teszik. Egyetlen hibája, hogy néha mesterkéltté válik és érzik hangján a meggyőződés hiánya, a tanítómeseteri hang.

EMBER NÁNDOR.